

Dolazak Josipa Broza Tita na čelo Komunističke partije Jugoslavije*

I

Josip Broz je bio jedan od onih malobrojnih komunističkih radnika, koji je jasno vidio kakve se široke i raznovrsne mogućnosti rada i akcije kriju u zagrebačkom proletarijatu. Bilo je i shvatljivo da je on postao glavni idejni i radni pokretač poznate »zagrebačke grupe« komunističkih radnika, koja se odlučno zalagala za odstranjenje jedne i druge frakcije u KPJ i ukazivala na prijeku potrebu jačanja njena neposrednog oslonca na radne mase. Broz je na

* Ovaj se prilog poglavito temelji na nekim mojim već objavljenim tekstovima, tako da se s njima u mnogo čemu sadržajno i formalno podudara. To su u prvom redu ovi tekstovi: Titov dolazak na čelo Komunističke partije Jugoslavije, *Kulturni radnik*, 5/1969, 115—133; tekst u foto-monografiji: Josip Broz Tito, izd. Spektar, Zagreb 1971; Dolazak Josipa Broza Tita na čelo KPJ, *Telegram*, 19. V 1972, 14—15. Ovom prigodom tekst je dobio cjelovitiji oblik i dodane su mu potpunije bilješke. Zadaća je priloga da ukaže na neke osnovne momente u Titovu životnom putu od 1928. do 1941, koje razdoblje čini jednu zatvorenu cjelinu, a glavno mu obilježje daje Titov dolazak na čelo KPJ i rad na njejoj konsolidaciji u godinama uoči sloma Kraljevine Jugoslavije.

Ličnost Josipa Broza Tita pobuđivala je i pobuđuje neobično velik interes u literaturi, tako da su o Titu napisani brojni radovi u nas i u inozemstvu. Znatno dio njih odnosi se na povijesnu literaturu, počevši od opsežnijih biografija pa do brojnih većih ili manjih priloga u kojima se obrađuju pojedini momenti i pitanja, vezani za Titov veoma bogati život i rad. Uz te priloge, znanstvenog i publicističkog karaktera, koji su nastali kao rezultat istraživačkog rada ili u određenim prigodnim momentima, treba također upozoriti na političke ocjene i na brojne zapise suvremenika, Titovih suboraca, čija sjećanja znače dragocjene historijske izvore. Zbog svega toga nemoguće je na ovom mjestu govoriti konkretnije o pojedinim, bar najvažnijim, radovima o Titu s područja povijesne literature, nego treba upozoriti samo na nekoliko njih. To je već klasična knjiga *Vladimira Dedijera*, Josip Broz Tito — prilozi za biografiju, Beograd 1953. u kojoj je prvi put detaljnije i sistematski obrađen Titov život i rad. Velika vrijednost knjige je u tome što sadrži brojna Titova sjećanja na pojedine momente, probleme i događaje iz njegova života, tako da čine autentičan izvor. Drugi važniji pokušaj da se cjelovitije i potpunije prikaže Titova ličnost u obliku biografije jest knjiga *Vilka Vinterhalter*, Životnom stazom Josipa Broza, Beograd 1968. Knjiga je zanimljiva po mnogim analizama, a to se odnosi i na tridesete godine, tj. na razdoblje što ga obuhvaća ovaj prilog. Od važnijih historiografskih priloga treba ukazati i na knjižicu *Pere Damjanovića*, Tito na čelu Partije, Beograd 1968. (prethodno objavljena kao serija članaka u *Komunistu*, 16. XI 1967 — 1. I 1968). Autoru je kao glavna podloga poslužila relativno bogata arhivska građa Kominterne što je dobivena iz Moskve i nalazi se pohranjena u Arhivu radničkog pokreta u Beogradu. Na osnovu nje Damjanović je znatno detaljnije i potpunije osvijetlio djelatnost Tita od proljeća 1934. do jeseni 1938. Ovdje treba spomenuti i nedavno objavljenu Damjanovićevu knjigu: Tito pred dilemama istorije, Beograd 1972, koja sadrži autorove rasprave i članke o Titu i njegovu radu, što ih je autor objavio u periodičnim publikacijama. Ti se prilozi uglavnom odnose na vrijeme od sredine tridesetih godina.

Od političkih ocjena treba posebno ukazati na dva priloga *Edvarda Kardelja*: Tito i Komunistička partija Jugoslavije, *Komunist*, 1. I 1968, i Tito na historijskim raskršćima socijalističke revolucije naroda Jugoslavije, *Vjesnik*, 25. V 1972.

Od priloga memoarskog karaktera ističemo zbornik: Tito u zapisima suvremenika, Zagreb 1965.

osnovu toga izvodio i najlogičniji zaključak — da samo neposredan rad u radničkoj klasi može spasiti partijsku organizaciju, tj. dovesti je na tlo stvarnosti i tako osloboditi od opasnosti sve veće izolacije koja je lebdjela nad njom. On je ličnost oko koje se sve čvršće okuplja skupina anti-frakcijski raspoloženih komunista. Postavši član Mjesnog komiteta KPJ u Zagrebu, Broz unosi nove poglede na bitna pitanja daljnjeg razvoja KPJ i u rukovodstvo zagrebačke partijske organizacije. Novi kurs dolazi konačno do jasnog izražaja na Osmoj mjesnoj konferenciji zagrebačke organizacije KPJ, održanoj u noći između 25. i 26. veljače 1928.¹

Bitku za taj kurs otpočeli su Broz i njegovi suborci već na izbornim rajonskim konferencijama, razotkrivajući karakter rada partijske »ljevice«, koja je davala glavni ton dotadašnjem razvoju zagrebačke organizacije. Suprotstaviti se otvoreno na Osmoj konferenciji i »ljevici« i »desnici«, kao predstavnik partijske manjine, bio je, bez sumnje, čin izuzetne hrabrosti i rizika. Bio je to ujedno znak snažnog i odlučnog utjecaja novog kursa na delegate Konferencije, koji je svoj konkretni izraz našao u ličnosti Josipa Broza.

Istupajući sa svojim koreferatom, kao predstavnik manjine Mjesnog komiteta, Broz je u prvom redu istakao da se frakcionaštvo i sektaštvo u Partiji mogu suzbijati »samo praktičnim radom u masama, povezivanjem naše Partije sa širokim masama industrijskih radnika i podizanjem ideološkog nivoa partijskog članstva.«² Pokušaj predstavnika »ljevice« da se Brozov istup osudi kao protustatutaran i politički nezreo nije mogao polučiti željeni cilj. »Manjina« je dobila pravu bitku, jer je dobila podršku najvećeg broja delegata i tako se pretvorila u većinu. Rezultat od 27 glasova podrške Brozovu izvještaju i njegovu prijedlogu budućeg rada, naprama 3 i jednom suzdržanom, ukazivao je jasno na značenje ne samo Brozova istupa nego i čitave konferencije. Iznoseći nezaboravne utiske s te konferencije, Tito je u pismu XII mjesnoj konferenciji zagrebačke partijske organizacije, u prosincu 1950, pisao, uz ostalo, i ovo: »Danas se ponovo sjećam toga koliko smo puta u to vrijeme, s drugovima s kojima sam zajednički radio, poslije partijskih sastanaka noću, često šetali do zore, razgovarajući i razmišljajući o tome kako da se spase Partija od frakcionaške more, koja je pritiskala, i kako da se to stanje popravi i stvori jedinstvo Partije, koje bi moglo imati ogromnoga značaja za snažan revolucionarni razvitak revolucionarnog pokreta u našoj zemlji. Mi smo tada uvijek dolazili do zaključka da to ozdravljenje partijskog organizma može jedino doći odozdo, od partijskog članstva, i mi smo sa puno elana radili u tom pravcu. Kao najvažniji naš zadatak bio je da očuvamo zagrebačku partijsku organizaciju od frakcijskih bolesti, da je čim više organizaciono i

¹ Opširnije o tome usp. VIII mjesna konferencija zagrebačke organizacije KPJ (građa), Zagreb 1959; *E. Kardelj*, Posle dvadeset i pet godina, Problemi naše socijalističke izgradnje, sv. V, Beograd 1964; Pregled historije Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1963, 133 i d.; *G. Vlačić*, »Zagrebačka linija« u KPJ 1928, *Vjesnik*, 6—19. II 1968; *Ista*, Osmo konferencija zagrebačkih komunista i neki aspekti organizacionog pitanja u KPJ 1928, zbornik: Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata, Zagreb 1968; *Ista*, Pojava i razvitak ljevice u našem komunističkom pokretu od 1919—1929, *Kulturni radnik*, 3/1970.

² VIII mjesna konferencija, 51.

politički ojačamo i da onda s tom i takvom partijskom organizacijom povedemo borbu protiv desne i lijeve frakcije.«³

Osma konferencija zagrebačke organizacije KPJ bila je doista pravi udarac dotadašnjoj politici frakcionaštva. Josip Broz izabran je za političkog sekretara Mjesnog komiteta KPJ u Zagrebu. Konferencija je imala i znatnog udjela u davanju poticaja Kominterni za njenu podršku borbi protiv frakcionaštva u KPJ. Na savjetovanju delegata KPJ i Izvršnog komiteta Kominterne, u travnju 1928. u Moskvi, doneseno je »Otvoreno pismo« Kominterne jugoslavenskim komunistima, kojim je bila objavljena borba protiv frakcionaštva.⁴ Odražavajući se i na izmjene u rukovodstvu KPJ, taj antifrakcijski kurs u Partiji, poznat pod imenom »zagrebačka linija«, označavao je, bez sumnje, pravi početak njenog preobražaja. Posebni su razlozi što još uvijek nije bio ispravno shvaćen, kao, npr., na Četvrtom kongresu KPJ (Dresden, u studenom 1928), ali je nedvojbeno da je kasniji proces ozdravljenja komunističkog pokreta u Jugoslaviji, kojemu je na čelu stajao Tito, bio zapravo nastavak onih ideja koje su izvojevane s Osmom zagrebačkom konferencijom.

Osma konferencija označavala je ujedno i pravi početak okupljanja novih snaga u redovima Partije, koje su radile na njenoj konsolidaciji sa zagrebačkom partijskom organizacijom na čelu. Ta organizacija, koja je u proteklom desetljeću, s većim ili manjim intenzitetom, s većim ili manjim krizama, brojnim i različitim oblicima djelatnosti neprekidno sudjelovala u društveno-političkom životu Zagreba i čitave zemlje, doista se i u organizacionom pogledu izgradila u najjaču partijsku organizaciju u Jugoslaviji. U vrijeme Osme konferencije imala je 134 člana, organizirana u 22 ćelije na teritoriju pet rajona (od toga 16 ćelija po poduzećima, 4 radio-ničke ćelije i dvije ulične grupe) te 89 aktivnih simpatizera organiziranih u 18 grupa.⁵ Uz to je i organizacija SKOJ-a pokazivala tendenciju organizacionog rasta i konsolidacije u Zagrebu.⁶

»Nije slučajno — ističe Edvard Kardelj — što su se klice nove koncepcije rodile baš u Zagrebu. Zagreb tada nije bio samo grad s velikom koncentracijom radništva i nije bio samo jedan od najснаžnijih centara radničkog pokreta u Jugoslaviji, već i najosjetljiviji seizmograf narastanja isprepletenih demokratskih i socijalnih potresa, koji su svakim danom sve dublje potkopavali temelje vladajućeg političkog sistema stare Jugoslavije i koji su upravo zbog specifičnog položaja Hrvatske u sastavu stare Jugoslavije naročito snažno dolazilo do izraza u Zagrebu i u njegovom radničkom pokretu. Pritisak političke i ekonomske borbe radničke klase, sve veće nezadovoljstvo seljačkih masa, masovni otpor protiv sistema nacionalnog ugnjetavanja i neravnopravnosti, sve to i mnogo drugih procesa te vrste pokazivalo je da zemlja stoji pred velikim odlukama. To nisu osjećali samo

³ Isto, 100.

⁴ Isto, 79—93.

⁵ G. Vlačić, »Zagrebačka linija« u KPJ 1928, nast. 4.

⁶ Usp. V. Rajčević, Osma konferencija zagrebačke partijske organizacije i SKOJ, zbornik: Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu, 71—81 i G. Vlačić, Prilog historiji zagrebačke organizacije SKOJ-a (1927—1928), zbornik: Iz starog i novog Zagreba, IV, Zagreb 1968, 301—320.

komunisti, to je bilo jasno i buržoaziji svih nacionalnosti, koja se, svaka na svoj način, pripremala za tu odluku i tražila sredstva i putove za izlaz iz političke krize.«⁷

Duh Osme konferencije uskoro je počeo dolaziti do izražaja i u tadašnjoj političkoj praksi. Neke akcije zagrebačkog proletarijata i ostalih progresivnih snaga, koje su uslijedile, bile su, za razliku od akcija u prethodnim godinama, po karakteru osjetno drugačije. Bile su, naime, rezultat pravodobnog reagiranja partijske organizacije u najznačajnijim društveno-političkim zbivanjima. Josip Broz bio je glavni inicijator i organizator tih akcija, dajući im izrazit vlastiti pečat. Poslije veoma dobro organizirane proslave Prvog svibnja god. 1928, kad je partijska organizacija, unatoč odbijanju vodstava Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza (URSS) i Hrvatskog radničkog saveza (HRS), posredstvom svojih Nezavisnih sindikata uspjela angažirati većinu radništva da obustavi rad,⁸ njena je akcija osobito došla do izražaja prigodom velikih demonstracija u povodu atentata na vođu Hrvatske seljačke stranke Stjepana Radića i drugove, 20. lipnja 1928, u Narodnoj skupštini u Beogradu. Spontane demonstracije, koje su izbile toga dana navečer, partijska je organizacija usmjeravala u masovni revolt protiv režima. Sutradan je oko 30.000 radnika, studenata, građana došlo u sukob s odredima policije, pod čijom je divljom navalom poginulo 5 radnika, oko 50 demonstiranata ranjeno a više od stotinu uhapšeno. Mjesni komitet KPJ Zagreba na čelu s Josipom Brozom, kao svojim političkim sekretarom, nastavio je akciju izdavanjem i upućivanjem letka radnicima i građanima u znak protesta protiv krvavog režima beogradske vlade. »Ta vlada i njezini plaćenici policija i žandarmerija — isticalo se u letku — ubijaju po ulicama Zagreba goloruki narod, koji protestira protiv krvoločnog režima beogradskih vlastodržaca.« U povodu tih događaja Mjesni komitet pozivao je sve radnike i službenike da stupe u generalni štrajk »na dan sprovođa palih žrtava u 'narodnoj' skupštini i u znak protesta protiv palih žrtava na ulicama grada Zagreba.«⁹ Budući da je istoga dana policija zatvorila i zapečatila prostorije Nezavisnih sindikata, Pokrajinski radnički sindikalni odbor izdao je u znak protesta svoj letak koji je potpisao Josip Broz. U njemu su se također pozivali radnici da »na navalu režima« odgovore generalnim štrajkom.¹⁰

Demonstracije u Zagrebu pokazale su veoma jasno kakve revolucionarne energije krije radnička klasa i kakve mogućnosti akcije ima partijsko rukovodstvo u pokretanju ostalih širokih slojeva gradskog stanovništva. Od takvih demonstracija porasla je naglo i bojazan građanskih opozicionih snaga, koje, dakako, nisu ni najmanje bile spremne da prihvate zajedničku akciju s KPJ.

⁷ E. Kardelj, Posle dvadeset i pet godina, 327—328.

⁸ V. Dedijer, Josip Broz Tito, 149—153; J. Cazi, Nezavisni sindikati (1921—1929), III, Zagreb 1967, 330—339.

⁹ Komunistička partija Jugoslavije 1919—1941, izabrani dokumenti, Zagreb 1959, 104.

¹⁰ Isto, 105.

II

Josip Broz se, zbog izuzetne izloženosti u vezi s demonstracijama, potpuno otkrio policiji. Od tada ga traže na sve strane, pa je bio primoran da ode u pravu ilegalnost. Ipak je na početku kolovoza 1928. uhapšen, a u studenom iste godine predveden pred Sudbeni stol u Zagrebu. Bio je to čuveni »Bombaški proces« (poznat pod tim imenom po bombama što ih je policija podmetnula u Brozov stan) u kojemu su nastup i ponašanje Josipa Broza izazvali posebnu pažnju. Njegovo hrabro i odlučno držanje nije samo odavalo snagu njegove ličnosti nego i revolucionarnog pokreta kojemu je pripadao i čija je načela zastupao. U procesu s još četiri druga on je, prema pisanju građanske štampe, bio »svakako najinteresantnija ličnost«. »Ja se ne ćutim krivim«, izjavio je odlučno predsjedniku suda, »jer ne smatram ovaj sud kompetentnim, već samo sud Partije. Priznajem, da sam član ilegalne Komunističke partije Jugoslavije, priznajem da sam radio na širenju komunističkih ideja i propagirao komunizam, te prikazivao kakva se nepravda čini proletarijatu od buržoazije, sve to na konferencijama i sjednicama, te u razgovoru s pojedincima.« Na pitanje predsjednika suda je li mu poznat Zakon o zaštiti države, Broz je odgovorio: »Ja zakon o zaštiti države nisam čitao, ali sam svjestan, da svojim činom grijешim protiv toga zakona. Ja držim da su prirodni zakoni viši od onih koje stvori jedna klasa, da pritisne drugu. Ja sam za svoje ideale spreman žrtvovati i svoj život.«¹¹ Broz se svojom beskompromisnom osudom nasilja buržoaskog režima pokazao kao veoma neugodan optuženik pred sudom, pa mu i nije dopušteno da poslije govora branitelja i sam govori o tome kako je postao komunist. Njegov protest protiv te zabrane bio je još jedna žestoka kritika režima: »To je najbolji dokaz — izjavio je — da i ovdje vlada policijski duh! Živjela Komunistička partija! Živjela svjetska revolucija!«¹²

Presudom, izrečenom 14. studenog 1928, Broz je osuđen na pet godina robije. U povodu te osude, glasilo K.P., *Borba* pisala je: »Rasprava protiv Broza i drugova pokazala je jasno klasni buržoaski karakter našega sudstva i svo srozavanje sudova na obične ekspoziture policije. [...] Sud je dakle ovdje istupio kao obično oruđe klasne vladavine i krvavog režima, koga prema radnicima ne vežu nikakvi propisi. [...] Osuđen je dakle Broz i zbog bombi za koje se nije moglo nikako dokazati da pripadaju njemu a na raspravi je izišlo vrlo vjerojatno da ih je podmetnula policija. Osuđen je na 5 godina robije za komunističko uvjerenje, bez ikakvih dokazanih ideja i to po zakonu o zaštiti države za koji i njegovi tvorcii kažu da više ne vrijedi. U nas je sud uveo u praksu da sudi uvjerenja, a ne djela. [...] Ali se vara buržoazija da će ovom sudskom Glavnjačom uništiti borbu radnog naroda. Policijska Glavnjača sa svojim 10-godišnjim krvavim režimom nad radničkom klasom nije mogla da zaustavi klasnu borbu proletarijata, pa neće moći ni sudska Glavnjača.«¹³

Slijedile su teške godine robije u Lepoglavi i Mariboru. Ali godine koje nisu mogle ni najmanje pokolebati dotadašnji razvojni put Broza kao re-

¹¹ V. *Dedijer*, Josip Broz Tito, 164 i d.

¹² Isto, 171.

¹³ Isto, 173—174. O »bombaškom procesu« usp. i D. *Marković* — Lj. *Ristović*, Pred nepriznatim sudom, Beograd 1959, I, 394—422.

volucionara. Naprotiv, bilo je to razdoblje njegove daljnje sustavne pripreme za buduću djelatnost. Radio je uporno na vlastitom izgrađivanju, nastojeći da ne prekinu vezu s Partijom i njenim životnim pitanjima u doba žestokog pritiska šestojanuarskog režima.

Režim, koji je kralj Aleksandar proglasio formalno 6. siječnja 1929, s ciljem da se do kraja ukine tadašnji veoma uski parlamentarizam u zemlji i da se potpuno uspostavi apsolutizam vladara, bio je značajna prekretnica u dotadašnjem državno-političkom životu monarhističke Jugoslavije. Platforma kralja i dvora, kao osi novoga režima, imala je osnovnu tendenciju da pod parolom očuvanja »državnog i narodnog jedinstva« postavi branu svakoj mogućoj političkoj akciji, koja bi imala bilo kakvo proturežimsko obilježje i time ugrožavala daljnju egzistenciju monarhije. Ideologija integralnog jugoslavenstva, kao potpuna negacija postojanja zasebnih nacija u državi, otišla je znatno dalje od dotadašnjeg službenog pojma »troimenog naroda« i trebalo je da postane osnova nacionalnog i državnog uređenja zemlje. Bez obzira na svoju osnovnu tendenciju obračuna s građanskim strankama, šestojanuarski režim se svom snagom ustremio na Komunističku partiju Jugoslavije, pa je prvi vidljiviji rezultat njegova nasilja bio gubitak znatnog broja najboljega partijskog kadra. Među prvim žrtvama bio je i organizacioni sekretar CK KPJ Đuro Đaković. Veliki broj jugoslavenskih komunista izveden je pred sud za zaštitu države i odlazi u režimske tamnice, u kojima su mnogi ostavili živote.

U lepoglavskoj tamnici, toj »klačnici ljudskih duša«, kako ju je nazvao August Cesarec, Broz je robijao pune dvije godine. Započeo je robiju tromjesečnim boravkom u samici, a zatim u skupnom zatvoru s ostalim komunistima. Komunisti nisu ni bili priznati kao politički osuđenici nego se s njima postupalo kao s najobičnijim kriminalcima, pa su zbog toga bili izloženi brojnim i različitim disciplinskim mjerama. Dolaskom Moše Pijade, u siječnju 1930, u Lepoglavu Broz je dobio znatnu pomoć u oživljavanju političkog rada među komunistima u kaznionici. Uvjeti za takav rad bili su veoma teški. Vlastitih sredstava i literature bilo je veoma malo, a veza s Partijom vani onemogućena, jer su organizacije bile razbijene. Ipak se radilo! Bili su to dani kad Pijade počinje prevoditi »Kapital«, a Broz marljivo uči, iskorišćujući maksimalno svoje slobodno vrijeme. Taj rad nije prekinut prijelazom Broza u mariborsku tamnicu, na početku 1931, poznatu kao najgoru u Jugoslaviji. Unatoč neobično teškim uvjetima robije, komunisti su i tu razvijali svoj politički rad. Broz je postao sekretar partijskog komiteta u tamnici, a jedan od glavnih pomoćnika bio mu je Rodoljub Čolaković kojega je zatekao u Mariboru. Organizacija je uspijevala gotovo redovito dobavljati knjige i štampu izvana za svoj politički i teoretski rad, a Broz je uspostavio i vezu s drugovima u Zagrebu.¹⁴

Nakon izdržavanja ostatka robije od tri i pol mjeseca u Ogulinu, Josip Broz je, potkraj ožujka 1934, upućen u rodno selo Kumrovec kao prinudno mjesto boravka. Ali se već u travnju uključuje u aktivni partijski rad, uspjevši izbjeći policijski nadzor. Započelo je novo razdoblje njegova života i revolucionarne djelatnosti.

¹⁴ Usp. V. Dedijer, Josip Broz Tito, 177 i d. i R. Čolaković, Kazivanje o jednom pokoljenju, Zagreb 1964, 249 i d.

III

Shvatljivo je da se Josip Broz, kao jedan od glavnih tvoraca novoga kursa u KPJ, odmah nakon izdržane robije našao u prvim redovima boraca za njegovo oživotvorenje. Dajući kasnije, na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, u listopadu 1940, prvi put potpuniji osvrt na razvitak KPJ u proteklom desetljeću, on je u ocjeni realizacije spomenutog procesa istakao da »nije išao glatko« i da je, uz borbu s opasnostima, koje su prijetile od režima, trebalo otkloniti mnogo krupnih grešaka i propusta učinjenih unutar same Partije. Počevši od parole oružanog ustanka protiv šestojanuarskog režima, koja se nije temeljila na realnoj analizi tadašnje društveno-političke situacije u Jugoslaviji, a ona je bila doista nepovoljna za primjenu Lenjinovih načela o dizanju revolucije, pa preko niza drugih nereálnih oblika djelatnosti — kao što su pokušaji osnivanja ilegalnih sindikata, stvaranja hrvatske i slovenske nacionalne revolucionarne opozicije, te neki drugi stavovi i istupi — Komunistička je partija Jugoslavije, uz krize koje je proživljavala, stjecala ujedno i sve veće iskustvo i postajala sve svjesnija osnovne zadaće koja stoji pred njom. Ona se ogledala u spoznaji da treba svim raspoloživim snagama nastaviti onaj kurs, koji je započeo uoči uspostave tog režima, a koji je svoj pravi izraz dobio u Osmoj konferenciji zagrebačke partijske organizacije. Bivalo je, dakle, sve više jasno da KPJ mora što prije izići iz svoje zatvorenosti, koju su obilježavale poglavito besplodne unutarpartijske diskusije i sporovi, te da se treba široko otvoriti prema tadašnjoj povijesnoj zbilji. Okušavajući, dakle, svoju snagu i sposobnost na polju društveno-političke svagdašnjice, ona je mogla tek tada računati na provjeravanje ispravnosti svoga puta i vrijednosti vlastitoga političkog programa. S druge strane, u teškim uvjetima ilegalnog rada, za KPJ je bio očigledni besmisao usmjeravati se na neposredno stvaranje masovne partije, nego je trebalo da se razvija kao kadrovska partija. A upravo s takve organizacione podloge Partija je mogla usmjeravati djelatnost svoga kadra na svim osnovnim područjima društvenog života, tako da je, prema riječima Edvarda Kardelja, »postajala sve značajniji i svuda prisutni politički faktor, počev od svakidašnjih ekonomskih i sindikalističkih borbi radničke klase pa do ideološke borbe na području političkog života i kulture«. ¹⁵

Dakako, glavni je teret za krivice i odgovornost za učinjene pogreške u djelatnosti KPJ padao na njeno rukovodstvo, koje se od kraja 1929. u cjelini nalazilo u inozemstvu i ondje ostalo sve do 1937. godine. Dok su inicijative i direktive, koje su dolazile izvana, pretežno pokazivale osjetni nedostatak političkog realizma u rukovodstvu KPJ, te ih je društveno-politička zbilja kod kuće neminovno odbacivala, dotle je upravo pod dojmom takva odnosa sve više raslo određeno nepovjerenje u redovima partijskog članstva u zemlji. Rukovodstvo, koje je bilo udaljeno od jugoslavenske stvarnosti, a to je jasno davalo do znanja svojim stavovima, zadržavalo je, upravo zbog toga i dalje frakcijsku borbu u svom krilu podržavanu i politikom Kominterne, tako da neki veoma pozitivni revolucionarni kadrovi unutar njega nisu mogli jače doći do izražaja. Tako je u biti, na relaciji između rukovodstva u inozemstvu i partijske organizacije

¹⁵ E. Kardelj, *Posle dvadeset i pet godina*, 352.

u zemlji, postojao neki hladan odnos, što je imalo dubljih posljedica. Zbog toga je i shvatljivo da će ostvarenje spomenute osnovne zadaće o stvaranju monolitne kadrovske partije i njena oslonca na široke radne mase nailaziti još relativno dugo vremena na znatne prepreke u samom rukovodstvu, iako je taj cilj u načelu bio prihvaćen.¹⁶

Upravo je Josip Broz u tom pogledu poduzeo prvi značajan korak, koji je vodio ka razbijanju nepovjerenja partijskog članstva u zemlji prema svom rukovodstvu. Kao član Pokrajinskog komiteta KPJ za Hrvatsku i Sloveniju, u koji je ušao po izlasku iz zatvora, dobio je zadatak da ode u Beč i stupi u vezu s Centralnim komitetom, s kojim su inače veze iz Hrvatske i Slovenije bile gotovo potpuno prekinute. Saznanje da se u Centralnom komitetu KPJ nalazi većina članova, koje je »poznavao kao povjerljive drugove«, te da pokrajinska rukovodstva treba da s njima uspostave što čvršću vezu, još je više ojačalo u njemu uvjerenje da će Partija uspješno pronaći svoj put i ostvariti svoju zadaću tek onda kada njeno rukovodstvo dođe u zemlju i tu joj se stavi neposredno na čelo. Ta ideja će ga iz dana u dan sve više zaokupljati i on će se za njeno ostvarenje zalagati čitavim svojim bićem.¹⁷

Kao član Političkog biroa CK KPJ, u koji je bio kooptiran u srpnju 1934, Broz je mogao izbliza promatrati oštre diskusije i druge različite akcije do kojih je dolazilo i koje su poduzimane unutar rukovodstva Partije, tako da mu je iskustvo, stečeno u tom pogledu, jasno davalo do znanja gdje se nalaze osnovni zadržani problemi koje treba rješavati i koji je put do pravog cilja. Premda je Kominternu često razmatrala akutna pitanja politike rukovodstva KPJ, oštro kritizirajući pri tome neke inicijative, postupke i stavove, ipak se, kao po nekom pravilu, nije upuštala u dublju analizu tadašnjeg stanja u jugoslavenskoj partiji, kojom bi se ukazalo na prave korijene i pozadinu niza negativnih pojava, što su utjecale na razvitak KPJ. Tako je u Kominterni i mogla zbog gomilanja problema oko djelatnosti KPJ nastati, kao jedino rješenje, ishitrena ideja o mogućnosti njenog raspuštanja. Uz to treba istaći i to da je Milan Gorkić, kao sekretar KPJ, tj. čovjek koji se nalazio na čelu njenog rukovodstva, uživao znatan ugled i povjerenje u Kominterni, što je temeljio u prvom redu na svom »konkretnom« birokratskom odnosu prema njoj, te svojim inicijativama i akcijama uspijevao davati relativno jak privid uspješno obavljenih zadataka. I sam je bio svjestan toga da svoju ulogu na čelu Komunističke partije Jugoslavije može pred očima Kominterne »uspješno« obavljati, a to je značilo ne izazivati sumnju prema sebi, samo na liniji rukovođenja Partijom iz inozemstva. Odlazak s rukovodstvom na stalni boravak u zemlju, gdje je trebalo izvršavati postavljenu zadaću neposrednim aktiviranjem među partijskim članstvom, nije mu davao nimalo izgleda za održanje dotadašnje pozicije.¹⁸

¹⁶ Isto, 353 i d.; Pregled istorije SKJ, 162 i d.

¹⁷ P. Damjanović, Tito na čelu Partije, 21 i d. O veoma dobrom poznavanju prilika u zemlji i stanja u redovima KPJ, svjedoči izvještaj Josipa Broza Centralnom komitetu KPJ, 2. kolovoza 1934, pod naslovom »Izvještaj predstavnika zagrebačke organizacije«, koji je potpisan pseudonimom »Tito«. To je vjerojatno dokument u kome se prvi put spominje ime Tito. Dijelovi izvještaja objavljeni su u *Politici*, 17. V 1972.

¹⁸ Usp. R. Čolaković, Blagoje Parović, Četrdeset godina, zbornik sećanja jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, knj. 4, Beograd 1960, 399, i P. Damjanović, Tito na čelu Partije, 39—41.

U ožujku 1935. Josip Broz — koji od izlaska s robije počinje sve češće upotrebljavati ime Tito — odlazi u Moskvu na dužnost političkog referenta za jugoslavenska partijska pitanja u Kominterni. U neprestanim nastojanjima da uvjeri pretpostavljene funkcionare u potrebu premještaja rukovodstva KPJ u zemlju, Tito je imao jaku podršku Georgija Dimitrova, sekretara Komunističke internacionale. Titu je bilo potpuno jasno kakav sadržaj treba da ima djelatnost partijske organizacije u zemlji i kako treba prići njegovoj realizaciji. Ideja i zadaci, koje je Sedmi kongres Kominterne, srpnja—kolovoza 1935. u Moskvi, postavio pred međunarodni komunistički pokret, bili su mu ona prava platforma od koje je trebalo poći. Sedmi kongres Kominterne, koji se u uvjetima ubrzanog rasta fašističke opasnosti u svijetu sastao sa znatnim zakašnjenjem, odredio je, nakon svestrane analize međunarodne situacije, novu taktiku borbe revolucionarnoga radničkog pokreta. Analizirajući klasni karakter fašizma, kao socijalno-političkog sistema koji je u sebi učvrstio oštricu i protiv jačanja radničke klase kao društveno-političkog faktora, Kongres je istakao potrebu što hitnijeg stvaranja jedinstvene fronte proletarijata. Ta jedinstvena fronta bila bi središte okupljanja ostalih progresivnih snaga, koje bi zajednički sačinjavale Narodnu frontu. Zbog toga je Kongres odbacio dotadašnji ideološki stav prema socijaldemokraciji kao predstavniku kontrarevolucije i postavio jedinstvo radničke klase kao uvjet i osnovicu Narodne fronte. Tito je i sam bio jedan od članova delegacije KPJ na Kongresu. Ističući kasnije, na Petoj zemaljskoj konferenciji, od kolikog je značenja bio Sedmi kongres Kominterne za daljnji razvoj KPJ ocijenio je da je to »bila čitava prekretnica u radu i razvitku partijskih organizacija na terenu. Tek su odluke VII kongresa Komunističke internacionale pokazale put kojim je naša Partija morala da ide i da se povezuje s masama«. ¹⁹

Daljnje postojanje sukobâ u rukovodstvu KPJ, koji su osobito došli do izražaja na plenumu Partije u travnju 1936, prinudili su Kominternu na poduzimanje odlučnijih zahvata. Premda je spomenuti plenum održan bez obavještenja i dopuštenja Kominterne, kako bi se mimošao uvid u sukobe i njihovo postojanje, za što je, bez sumnje, glavnu odgovornost snosio Gorkić, ipak su njega i ovaj put mimošle potrebne političke konzekvencije. Pri reorganizaciji rukovodstva KPJ, kojoj je Kominternu pristupila, snosili su političku odgovornost upravo najpozitivniji kadrovi, kao što su bili Blagoje Parović, Vladimir Čopić, Kamilo Horvatin i neki drugi, koji nisu podržavali politiku Gorkića, ali su bili isključeni. Međutim, uz tu svoju tragičnu stranu, ta je reorganizacija unijela i jedan novi, veoma značajan moment, koji će odlučno utjecati na daljnju politiku rukovođenja Komunističkom partijom Jugoslavije. Na savjetovanju rukovodećeg aktiva KPJ u Moskvi, u kolovozu 1936, Tito je izabran za organizacionog sekretara Partije i dobio dopuštenje da prijeđe u zemlju. Njegovo uporno nastojanje počelo je da se konačno ostvaruje, ovaj put doduše polovično, kako sam kaže, jer je Politički biro na čelu s Gorkićem ostao i dalje u

¹⁹ J. Broz Tito, O dosadašnjem radu i zadacima Partije, referat na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ 1940, *Komunist*, 1/1946.

inozemstvu. »To je bilo slabo rješenje — ističe Tito — ali je meni ipak omogućilo da u zemlji samostalnije radim, bez uticaja i direktiva rukovodstva iz inostranstva, na reorganizaciji Komunističke partije i stvaranju novog rukovodstva.«²⁰

IV

U jesen 1936. Tito dolazi u Jugoslaviju. Premda se ne zadržava stalno u zemlji, nego s većim ili manjim vremenskim prekidima, jer je trebalo odlaziti u Pariz ili Moskvu i podnositi izvještaje Centralnom komitetu i Kominterni te prihvaćati i određene instrukcije za daljnji rad, ipak od tada uistinu počinje rukovoditi Partijom u zemlji.

Koji su se osnovni zadaci postavljali pred Tita nakon njegova dolaska u Jugoslaviju? U vezi s tim, on ističe ovo: »Po mome povratku u zemlju, u jesen 1936. godine, glavni zadaci su bili: reorganizacija Partije, formiranje jednog dijela rukovodstva, pošto je drugi bio u Parizu, mobilizacija boraca za pomoć republikanskoj Španiji, onemogućavanje i likvidiranje raznih provokatora, jer je Partija u to vrijeme podnosila veoma mnogo žrtava. Jednom riječju, trebalo je Partiju očistiti od svega što je ugrožavalo njen opstanak i smetalo njenom razvitku. A to nije bio lak zadatak. Provale i nekomunistička držanja pred policijom bili su osnovna slabost u partijskim organizacijama koju je trebalo otkloniti.«²¹

Zadaci su, kako se vidi, bili jasno određeni, odnosno bili su jasni problemi pred kojima se Partija nalazila i koje je trebalo rješavati. Tito je odmah nastojao da se upozna s nekim osnovnim problemima života i rada partijskih organizacija u pojedinim područjima. Tom je prilikom najviše boravio u Hrvatskoj, prvenstveno u Zagrebu, te u Sloveniji, vodeći razgovore s brojnim partijskim rukovodiocima i aktivistima. Zanimao se za različita pitanja s područja djelatnosti Partije, upoznavajući se neposredno sa tadašnjom situacijom u kojoj su se nalazili komunisti u zemlji: rad na stvaranju Narodne fronte, odnosi s građanskom opozicijom, rad s omladinom, rad u sindikatima i dr. U prosincu 1936. Tito je bio u Splitu i neposredno se angažirao na organiziranju odlaska dobrovoljaca u Španjolsku.²²

Posebno ga je zanimao rad na sređivanju prilika u SKOJ-u. Odmah je udario temelje ponovnom konstituiranju rukovodstva SKOJ-a, i ta je akcija nastavljena u ljeto 1937, za vrijeme njegova drugog boravka u zemlji. Osnovana je Centralna omladinska komisija, koja je oko sredine 1938. prerasla u Centralni komitet SKOJ-a. U svom poznatom članku: »SKOJ na novom putu«, objavljenom u organu CK KPJ *Proleteru* 1937. god., on se kritički osvrće na dotadašnji uski sadržaj rada SKOJ-a i ukazuje na potrebu njegove što brže reorganizacije, koja će osigurati stvaranje masovnoga omladinskog pokreta kao jedne od najznačajnijih poluga u poli-

²⁰ Titov govor na Gradskoj konferenciji SK Beograda, *Komunist*, 20. IV 1967.

²¹ Isto.

²² Usp. P. *Damjanović*, Tito na čelu Partije, 60 i d. Ovdje valja ukazati i na impresivni članak Titov povratak 1937, *Borba*, 25. V 1952 (preštampano i u zborniku: Tito u zapisima suvremenika, 31—40), što ga je napisao Miroslav Krleža, opisujući u njemu susret s Titom, vjerojatno u jesen 1937, prilikom jednog od Titovih boravaka u Zagrebu.

tici i djelatnosti KPJ.²³ Sjećajući se kasnije na te dane, Tito je isticao: »Kad pogledamo predratni SKOJ, predratnu našu omladinu, vidimo da je on sav živio u revolucionarnom duhu. On je imao pred očima samo borbu protiv postojećeg poretka, protiv klasnog neprijatelja. On je bio zadojen idejom da se staro mora rušiti. Ponekad su, doduše, u tom pogledu omladinci bili nestrpljivi [...] Oni su težili da budu primjer nekomunističkoj omladini, pa su zbog toga često i u svom ličnom životu išli do asketizma. Bili su strogi prema amoralnim stvarima, mnogo su učili, mnogo su čitali marksističku literaturu i radili u svojim redovnim kružocima. A skoro nikakvih želja, pa ni mogućnosti nisu imali da se malo i rasonode. Zbog toga su ponekad u svom ličnom životu skretali previše u krajnje lijevom pravcu. Najsvjetlija strana omladinaca iz tog perioda bila je visoki moral, čist moralni lik. I spremnost na žrtve, spremnost da sav svoj život posvete tom radu.«²⁴

Reorganizacija Partije svakako je bila najvažnije i najakutnije pitanje, koje je u tom momentu trebalo najprije početi rješavati. Upravo je Titov rad u tom pravcu i dao najjače obilježje počecima politike novog kursa u Partiji, jer je rješavanjem organizacionog pitanja nastajala ona nužno potrebna platforma s koje se i pomoću koje se mogao uspješno provoditi program KPJ.

Organizaciono stanje u Partiji bilo je doista veoma teško, jer je svako novo jačanje njene djelatnosti stvaralo ujedno i sve opasniju situaciju za nju. Riječ je o tome da je režim relativno lako otkrivao pojedine partijske organizacije i hapsio komuniste. Niz partijskih provala od 1935. do 1937. osjetno je oslabio partijsku organizaciju u čitavoj zemlji, tako da se doista trebalo što hitnije zauzeti za popravljavanje nastalog stanja. Upravo je takvo stanje i zateklo Tita pri njegovom dolasku u zemlju.

U tom procesu preobražaja KPJ osobito važno mjesto imao je zadatak da se realizira odluka Četvrte zemaljske konferencije o osnivanju komunističkih partija Hrvatske i Slovenije. U jednom od svojih prvih izvještaja iz zemlje Kominterni, u travnju 1937, Tito je u pogledu reorganizacije istakao, uz ostalo, ovo: »Svi kojima sam izložio suštinu te organizacije i sistem rukovodstva složili su se sa time. Ljudi smatraju da je to zaista najbolji način za današnje uslove. Opazio sam da je ta informacija na njih djelovala vrlo dobro. Povjerenje se počelo vraćati kod ljudi. Pošto se u Zagrebu to proširilo u prilično širokim razmjerima među našim kadrovima čuo sam odziv sa svih strana.«

Ispravan kurs na osnivanje nacionalnih partija u sklopu KPJ postojao je prema tome već od ranije, ali iz više razloga nije se mogao realizirati. Upravo je i bila Titova zasluga to što je taj zadatak postavio na prvo mjesto, kad je došao u zemlju, i što ga je s uspjehom, uz pomoć domaćega partijskog kadra, i obavio.²⁵ Osnivački kongres KP Slovenije održan je sredinom travnja, a KP Hrvatske na samom početku kolovoza 1937. Tito je na Petoj konferenciji dao najpotpunije obrazloženje osnivanja nacionalnih partija. »Stvaranje KPH i KPSL. — istakao je tada — izvršeno

²³ *Proleter*, svibanj 1937, br. 5.

²⁴ *J. Broz Tito*, Uspomene iz predratnih godina, zbornik: Četrdeset godina, knj. 3, 11.

²⁵ Opširnije o tome usp. *I. Jelić*, Komunistička partija Hrvatske, 1937—1941, Zagreb 1972, 50 i d.

je iz više razloga. Prvo, da se izbije oruđe iz ruku neprijatelja Partije u Sloveniji i Hrvatskoj, koji su demagoški tvrdili kako je KPJ također velikosrpska tvorevina, kako u rukovodstvu sjede sami Srbijanci itd. Drugo, da se KP u tim krajevima lakše približi masama koje su bile nacionalno zadojene i pod utjecajem svoje nacionalne buržoazije. Treće, da se omoguću lakše vaspitanje i uzdizanje nacionalnih kadrova u KP, što je u prošlosti zločinački sabotirano. Četvrto, da se omoguću više samoinicijative u radu Partije. Peto, da se izbije oruđe iz ruku separatističkim elementima unutar same Partije, koji su stalno radili na cijepanju Partije, iskorištavajući kako greške predašnjih, tako i tadašnjih rukovodstava.²⁶

Treba osobito naglasiti i to da je Partija u Hrvatskoj i Sloveniji morala tražiti najpogodnije i najuspješnije oblike svoje djelatnosti, koji bi joj omogućili da se odupre i suzbije tada premoćni utjecaj nacionalističkih opozicionih političkih snaga i izgradi vlastiti partijski kadar koji bi vodio tu borbu. To je značilo da se Partija u Hrvatskoj i Sloveniji doista izgradi u nacionalnu političku snagu, jer samo s takvim obilježjem može uspješno pretendirati na vodstvo širokih narodnih slojeva, tj. radničke klase, seljačkih masa, srednjih slojeva i napredne inteligencije, dakle hrvatskog i slovenskog naroda.

Rezultati Titova upornog i neprekidnog rada na organizacionoj konsolidaciji partijske organizacije diljem Jugoslavije postajali su sve očigledniji. Nakon osnivačkih kongresa KP Slovenije i KP Hrvatske, slijedili su koraci na uspostavljanju ili učvršćivanju partijskih rukovodstava u ostalim zemljama i pokrajinama. Osnovani su novi Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju i za Crnu Goru, poduzeti su koraci za učvršćivanje organizacije u Bosni i Hercegovini. Dolazi do ujedinjavanja partijskih organizacija na Kosovu i organiziranju njihova privremenog oblasnog rukovodstva. Intenzivno se započelo s radom na području Vojvodine, a nešto kasnije i u Makedoniji.²⁷ Značajna pobjeda izvojevana je među komunistima u tamnici

²⁶ Usp. bilj. 19.

²⁷ O radu na konsolidaciji KPJ u pojedinim zemljama i pokrajinama Jugoslavije usp. E. Kardelj, Referat na svečanoj sjednici CK SK Slovenije u povodu 30-godišnjice Osnivačkog kongresa KP Slovenije, *Komunist*, 20. IV 1967; F. Saje, Nastajanje enotnosti demokratskih sil slovenskega naroda pred vojno, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1—2/1966, 36 i d.; M. Marinko, Moji spomini, Ljubljana 1971, 159 i d.; V. Bakarić, Trideset godina Komunističke partije Hrvatske — referat na svečanoj sjednici CK SK Hrvatske, *Naše teme*, 11/1967, 1973—1983; I. Jelić, Komunistička partija Hrvatske, 98 i d.; P. Damjanović, Tito na čelu Partije, 79 i d.; N. Šarac, Organizacija KPJ u Bosni i Hercegovini pred Petu zemaljsku konferenciju 1940. godine, *Politički spektar* (Sarajevo), 10/1971, 85—92; D. Begić, Peta pokrajinska konferencija Komunističke partije Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu, *Prilozi Instituta za historiju radničkog pokreta*, Sarajevo, br. 3, 1967, 145—165; Z. Antonić, Prilog istoriji stvaranja i razvika partijske organizacije u sarajevskoj oblasti uoči drugog svjetskog rata, *Vojnoistorijski glasnik*, 2/1969, 152—177; A. Hristov, KPJ vo rešavanjeto na makedonskoto prašanje (1937—1944), Skopje 1962; V. Brezovski, Stanje i djelatnost KPJ u Makedoniji 1940. godine, zbornik: Peta zemaljska konferencija Komunističke partije Jugoslavije, Zagreb 1972; B. Jovanović, Komunistička partija Jugoslavije u Crnoj Gori 1919—1941, Beograd 1959; J. Bojović, Politička aktivnost KP u Crnoj Gori uoči Pete konferencije KPJ, zbornik: Peta zemaljska konferencija; D. Kević, Konsolidacija KPJ u Vojvodini i njena politička aktivnost od 1937. do 1941, *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, Novi Sad, sv. 24, 1959; P. Jovičević, Politička situacija i rad partijske organizacije na Kosovu i Metohiji pred rat i u 1941. godini, zbornik: Ustanak naroda Jugoslavije, Beograd 1963, sv. II; A. Hadri, Peta konferencija i KPJ na Kosovu, zbornik: Peta zemaljska konferencija.

u Srijemskoj Mitrovici, gdje je na čelu posebne frakcije protiv novog rukovodstva i Tita bio Petko Miletić, za kojega se otkrilo da je postao konfident. Ta borba koju je vodio u ime rukovodstva KPJ Moša Pijade završila se potkraj 1939.²⁸ Izvojevana je konačno i odlučna pobjeda nad svim pojedincima koji su u redovima preostale partijske emigracije bili u opoziciji protiv novoga rukovodstva na čelu s Titom.²⁹

Pitanja daljnje reorganizacije djelatnosti KPJ bila su, dakako, najuže povezana s problemima konačnog prijelaza njenog rukovodstva u zemlju, o čemu je bila donesena odluka na spomenutom savjetovanju rukovodećeg aktiva KPJ u Moskvi, a čija je realizacija i dalje ovisila o Kominterni. Tito se osobito zalagao za ostvarenje te značajne odluke, pa su u tom pravcu bili usmjereni njegovi daljnji naponi. Njegova dragocjena iskustva stečena prilikom boravka u zemlji, kad se neposredno upoznao s problemima partijske organizacije i mogućnostima njenog daljnjeg razvoja, naišla su na pozitivnu ocjenu i ta problematika počela sve više akupljati rukovodstvo KPJ u Parizu.

Premda je rukovodstvo KPJ unatoč novom kursu, koji je zacrtalo, proživljavalo i dane teške krize zbog odnosa Kominternu prema njemu, ipak je Titova politička linija dobivala sve jače uporište. Kominternu ne samo što nije pokazivala veći interes za nastojanja na reorganizaciji dotadašnjeg rada KPJ u zemlji, nego je štoviše od početka 1937. gotovo sve svoje intervencije u rukovodstvu Jugoslavenske partije svodila na preispitivanje rada pojedinih njegovih funkcionara. Takav odnos uskoro je počeo da rezultira tragičnim posljedicama za pojedine jugoslavenske komuniste, jer su bili ne samo smjenjivani sa dotadašnjih funkcija, nego pozivani u Moskvu i hapšeni, gdje im se gubio trag u velikim Staljinovim političkim čistkama. Međutim, Titovo uporno nastojanje da rukovodstvo KPJ definitivno prijeđe u zemlju počelo je dobivati svoju težinu osobito od njegova povratka iz Zagreba u Pariz, u sredini kolovoza 1937, kad zapravo potpuno preuzima rukovođenje Centralnim komitetom KPJ, jer je već i Gorkić bio pozvan u Moskvu, a to znači povučen s dotadašnjeg položaja političkog sekretara. Od tada zapravo počinje otvoreni proces borbe za očuvanje i jačanje političkog jedinstva u rukovodstvu KPJ. Mandat, koji je Kominternu dala Titu na kraju 1937, bio je, bez sumnje, priznanje i potvrda njegove dotadašnje djelatnosti u radu na reorganizaciji KPJ u zemlji, ali je njena sumnjičavost prema jugoslavenskom rukovodstvu ostala i dalje. Kao jedan od najočiglednijih dokaza za to bilo je uskraćivanje financijske pomoći rukovodstvu KPJ, a to je ujedno značilo i partijskoj organizaciji u zemlji. Zbog toga je i jedan od prvih zadataka u Titovim nastojanjima za uspješnu reorganizaciju KPJ bila i težnja da se ona materijalno što prije osamostali i bude neovisna o Kominterni.³⁰

Privremeno rukovodstvo, koje je Tito osnovao u zemlji na početku svibnja 1938, bilo je zapravo pravi početak ostvarivanja njegove zamisli i težnje da se konačno pristupi rukovođenju partijskom organizacijom ne-

²⁸ Usp. J. Veselinov, Frakcionaštvo Petka Miletića i borba protiv njega na robiji, zbornik: Četrdeset godina, knj. 4, 249—355, i P. Damjanović, Tito na čelu Partije, 84.

²⁹ Usp. P. Damjanović, Tito na čelu Partije, 74 i d.; R. Čolaković, Titov dolazak u Pariz 1937, Borba, 25. V 1972; J. Koprnić, Tri pariška susreta, Vjesnik, 25. V 1972.

³⁰ Ista literatura.

posredno iz zemlje. Pri tome treba osobito istaći da je novo rukovodstvo KPJ bilo sastavljeno poglavito od domaćeg partijskog kadra, što je samo bio znak gdje treba tražiti oslonac u daljnjem radu.⁸¹

Novi kurs u politici Komunističke partije Jugoslavije, koji se nizom znakova očitovao od dolaska J. Broza Tita u zemlju, postupno je sve više zahvatao Partiju u svim oblicima njena života. Partija se počela naglo preobražavati počev od postavljanja na dnevni red osnovnih programatskih pitanja i razmatranja mogućnosti njihovih uspješnih praktično-političkih rješenja do organizacionog sređivanja svojih redova.

Tito je mnogim svojim političkim instrukcijama partijskim kadrovima formulirao profil Partije modernog tipa, kakva jedino može postati historijski čimbenik u tadašnjoj situaciji u svijetu i zemlji, obilježenoj neprekidnim rastom fašizma i prijetnjom novim imperijalističkim ratom, te sve dramatičnijim pojavama i tokovima unutar društveno-političke strukture Kraljevine Jugoslavije. U takvim relacijama Partija nije mogla povući se u svoje ilegalne okvire i voditi politiku čekanja „svog momenta”, nego je mogla odigrati svoju ulogu samo kao inicijator i glavni idejni nosilac širokoga antifašističkog i antirežimskog pokreta svih progresivnih snaga u zemlji. A to je značilo da vođenje širokih radnih masa u brojnim ekonomskim i političkim akcijama utječe na jačanje stupnja njihove revolucionarne svijesti, koja će presudno utjecati i na neminovne promjene u tadašnjim društveno-političkim odnosima. Samo takvim ispoljavanjem revolucionarnosti i političkog realizma, KPJ je mogla s uspjehom da razbija i vlastiti обруч nelegalnosti, koji je iz dana u dan sve više popuštao. Da bi Partija mogla preuzeti ulogu pokretača i nosioca progresivnog pokreta radnih masa, morala je sama u sebi prevladati sve idejno-političke sukobe i otpore koji su je slabili. Oslobođanjem od različitih antipartijskih pojava i konzervativnosti u svojim redovima, što se u prvom redu odnosilo na rukovodeći kadar gdje se trebalo najžilavije uhvatiti u koštac s određenim frakcijskim grupacijama, Partija je postajala sve snažnija i spremnija za ostvarenje svoje postavljene zadaće. Proces unutarpartijskog dozrijevanja u jedinstvenu, monolitnu, političku snagu bio je najuže povezan s onom širom praktično-političkom zadaćom predvodnika masovnih akcija na svim područjima društvenog života. Upravo je sve uspješnije usvajanje te uloge davalo Partiji i sve jaču snagu da se obračunava s vlastitim negativnim pojavama, tj. otporima i devijacijama u svojim redovima. Iz svega toga može se logično izvući kao osnovni zaključak da se Komunistička partija Jugoslavije mogla uspješno razvijati kao utjecajna politička snaga samo upravljanjem svoga osnovnog interesa na bitne ekonomsko-socijalne, političke, idejne i kulturne probleme u Jugoslaviji. Prema tome, ona je sve više rasla kao jugoslavenski politički faktor, a sve manje postavljala u prvi i gotovo isključivi plan mjesto i ulogu članice u Kominterni. Partiju je na to upućivalo i dotadašnje iskustvo u odnosima s Komunističkom internacionalom, koja je svojim uplitanjem u rad pojedinih komunističkih partija osjetno štetila internim odnosima u njima. Tako je dugo vremena i bila podržavana frakcijska borba u KPJ. Titov čvrst i dosljedan stav da Partiju postavi u odgovarajuće relacije s Kominternom, tako da ona organizira potrebnu pomoć i suradnju radi podrške borbi ko-

⁸¹ Usp. P. Damjanović, Tito na čelu Partije, 87 i d.

munista u Jugoslaviji, pokazao se kao ispravan. Neovisnost od samovoljnih intervencija Kominterne pokazala se kao jedan od osnovnih stupova zdrave politike Partije u Jugoslaviji, koju je ona programatski zacrtala i počela provoditi. U vezi s tim bili su i potpuno logični zahtjevi da se čitavo rukovodstvo Partije nalazi u zemlji i da ona u materijalnom i finansijskom pogledu bude neovisna o Kominterni. Dakako, takav je Titov put i stil konsolidacije Partije morao izazvati određena Staljinova sumnjičenja. koji se nije mogao pomiriti s tim da se jedna komunistička partija razvija sve više izvan domašaja njegova utjecaja.

Rukovodstvo KPJ, koje je Tito formirao u proljeće 1938. u zemlji, odlučno je s njim na čelu pristupilo realizaciji onih programatskih zamisli, prethodno istaknutih, koje su Partiju vodile na polje velikih političkih bitaka. Partija se svom snagom i svim svojim mogućnostima bacila na stvaranje širokog pokreta Narodne fronte, svjesna da upravo njegovim posredstvom može najuspješnije izražavati vlastiti program. Pokret Narodne fronte u Jugoslaviji prije rata prošao je, doduše, u svom razvoju nekoliko određenih faza, koje su obilježavali, s jedne strane, napori da se ona pretvori u široki savez svih progresivnih slojeva u narodu, a s druge pokušaji da se okupe i opozicione građanske stranke na liniji njihove borbe protiv režima. Ali ti pokušaji imaju sporedno značenje u ukupnom razvoju samog pokreta, kojemu je srž činila KPJ, trajno mu utiskujući pečat vlastite politike. Od prve inicijative za osnivanje Narodne fronte u Jugoslaviji, koja je nastala već prije Sedmog kongresa Kominterni, Partija je u tom pokretu s pravom, s jedne strane, gledala mogućnost što šireg okupljanja demokratskih snaga u borbi protiv reakcionarne politike tadašnjeg režima i sve veće opasnosti fašizma, a s druge, stvarala sve pogodnije tlo za razvijanje svoje djelatnosti, kojom je razbijala vlastiti obruč ilegalnosti. Prema tome, u razvoju KPJ i Narodne fronte treba gledati u svim osnovnim pitanjima jedinstvo njihove akcije, koja upravo na toj osnovi postaje neobično značajan politički faktor i snaga u tadašnjoj situaciji. Program KPJ nalazi upravo u Narodnoj fronti svoj najširi izraz, a sastojao se u biti od propagiranja i vođenja borbe za rješavanje akutnih problema u zemlji; protiv profašističkog kursa politike vladajućih vrhova, za rješavanje nacionalnog pitanja, za demokratske slobode i građanska prava. KPJ je u pokret Narodne fronte i realno mogla s tim programom sve više privlačiti široke radne mase, neprekidno ih revolucionirajući i budeći u njima uvjerenje u potrebu takve akcije. Uz to je i u širokim narodnim slojevima raslo uvjerenje da tadašnji režimi nisu voljni rješavati istaknute zahtjeve, što je osobito došlo do izražaja nakon stvaranja vlade Cvetković-Maček. Osim toga raslo je i kolebanje velikog broja pristaša građanskih stranaka, koji su, prema Titovoj ocjeni, »sve više dolazili do uvjerenja da je jedino Narodna fronta na čelu s Komunističkom partijom organizacija koja dosljedno brani interese radnih, narodnih masa i koja će znati braniti i nezavisnost zemlje«.³²

Sporazum Cvetković-Maček, 26. kolovoza 1939. u tadašnjoj je situaciji samo prividno značio korak naprijed u rješavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Uspostava Banovine Hrvatske zadovoljila je zapravo samo interese onog dijela hrvatske buržoazije koji je bio vezan uz politiku vodstva HSS-a, a nije imao jačeg pozitivnog odraza u samom hrvatskom na-

³² J. Broz Tito, Narodni front kao općenarodna politička organizacija, Zagreb 1948, 18.

rodu. Naprotiv, još je više pojačan pritisak na široki demokratski pokret, koji je nakon sporazuma neprestano rastao, kad je nova vlada počela sprečavati i zabranjivati radničke skupštine i ostale manifestacije, a dopunom Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi pripremala otvaranje koncentracionih logora. Zbog toga je taj sporazum potpuno potvrdio ispravnost kursa Partije na široko pokretanje radnih masa u ekonomske i političke akcije, kursa, koji je već ranije započeo.³³

U vanjskoj politici vlade sve se više izražavala tendencija orijentacije prema silama Osovine — Trećem Reichu i fašističkoj Italiji. KPJ je znatno ranije upozoravala na opasnost koja od fašističkih sila prijete opstanku Jugoslavije. To je osobito došlo do izražaja u povodu okupacije Austrije od Hitlerovih trupa u ožujku 1938. Tito je bio autor poznatog proglašenja što ga je CK KPJ tom prilikom uputio narodima Jugoslavije pod naslovom »Za mir, nezavisnost i slobodu«. ³⁴ Karakteristična je kasnija Titova ocjena stavova rukovodstva KPJ u vezi s neprekidnim porastom fašističke opasnosti, koju daje u svojim sjećanjima: »No mi smo odmah, od početka, još 1938. godine, u vrijeme okupacije Austrije, prvi zauzeli stav u pogledu borbe protiv fašizma, prvi smo upozorili na dalju ekspanziju fašističkih sila, na dalju agresiju, i prvi smo u Kominterni tražili da se sve snage koncentrišu i za iduću borbu koje će neminovno doći. Što nije nijedna partija u Evropi, pa ni u svijetu, digla svoj glas u ono vrijeme kada smo mi to odlučili, bilo je zbog one krute podređenosti svih tih partija Kominterni. One nisu ništa učinile prije nego što bi odande bila data direktiva.«³⁵

V

Bez sumnje, vrhunac je u procesu konsolidacije Komunističke partije Jugoslavije pod Titovim vodstvom bila njena Peta zemaljska konferencija. Ona se održavala šest godina poslije Četvrte zemaljske konferencije, dakle nakon dosta dugog vremenskog razmaka. Zato je Tito u svom referatu, podnesenom na toj konferenciji, istakao potrebu osvrta na razvoj Partije ne samo na taj period, nego i na raniji, upravo od 1928. kad se pojavljuju prvi znakovi novog kursa u politici KPJ. On je to obrazložio ovim riječima: »[...]prvo, jer ova konferencija — po svom sastavu, po pripremama i broju delegata iz svih krajeva Jugoslavije — nadmašuje sve dosadašnje konferencije; drugo, jer ovdje prisustvuje priličan broj delegata kojima nijesu dovoljno poznati događaji u Partiji iz dosadašnjeg, najtežeg perioda, i treće, što ova konferencija, zbog ozbiljnosti situacije, treba da pretstavlja više nego običnu redovnu konferenciju, ona donekle treba da zamijeni kongres naše Partije.«³⁶ I doista, Peta konferencija je i po svom opsegu, i po svojoj organizaciji, a pogotovu po problemima i pitanjima koja je postavila na dnevni red i po pristupu njihovoj analizi, predstavljala zapravo kongres Partije.

³³ Usp. I. Jelić, Komunistička partija Hrvatske, 201 i d.

³⁴ P. Damjanović, Tito na čelu Partije, 85.

³⁵ J. Broz Tito, Sjećanja iz dana oslobodilačkog rata i revolucije, Četrdeset godina, knj. 5, 5—6.

³⁶ Kao u bilj. 19.

Peta konferencija održana je u vrijeme kad je drugi svjetski rat već bio u toku i kad je fašistička opasnost sve ozbiljnije prijetila Jugoslaviji. Svjesna tako ozbiljne i složene situacije u kojoj kompromitirana vlada Cvetković-Maček nije mogla odigrati nikakvu konstruktivnu progresivnu ulogu, KPJ je i sazvala tu konferenciju na kojoj je trebalo temeljito analizirati tadašnju situaciju u svim njenim oblicima, ocijeniti bitne tendencije historijskog razvoja i donijeti konačne zaključke, kao putokaz Partiji za njenu daljnju djelatnost.

Za održavanje Pete konferencije izvršene su temeljite pripreme koje su osobito došle do izražaja u organizaciono-političkom pogledu. Održano je osam zemaljskih i pokrajinskih konferencija (za Hrvatsku, Sloveniju, Dalmaciju, Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Makedoniju i Vojvodinu), koje su već svojim analizama i ocjenama političke situacije u zemlji i svijetu, pogledima na buduću djelatnost Partije u pojedinoj zemlji ili pokrajini Jugoslavije, a to znači u svakoj pojedinoj naciji i narodnosti u Jugoslaviji — pripremile u osnovi Petu konferenciju. Tito je i sam aktivno sudjelovao u radu nekih od tih konferencija. Sudjeluje na Zemaljskoj konferenciji KP Slovenije, te na Prvoj zemaljskoj konferenciji KP Hrvatske. Na pokrajinskoj konferenciji za Dalmaciju daje odlučan doprinos raščišćavanju odnosa s frakcijskom grupom oko Vicka Jelaske. Avionom odlazi u Crnu Goru i prisustvuje Pokrajinskoj konferenciji na Žabljaku.³⁷

Peta konferencija održana je u Zagrebu (u Dubravi) od 19. do 23. listopada 1940. Time je bila, bez sumnje, ukazana i posebna čast zagrebačkoj partijskoj organizaciji da upravo ona, uz pomoć rukovodstva KP Hrvatske, bude tehnički organizator te konferencije, što je bila samo potvrda njene organizaciono-političke zrelosti, koja je na osnovi postignutih rezultata u nenoj dotadašnjoj djelatnosti, bila siguran jamac i za izvršenje takva velikog zadatka. U vezi s tim značajne su Titove riječi kojima se sjeća Pete konferencije: »Za tu konferenciju, koja je održana na periferiji Zagreba, karakteristično je i to da ni jedan od učesnika nije pao u ruke policije ni za vrijeme njenog trajanja, ni po povratku kući.«³⁸ Konferenciji je prisustvovalo 105 delegata, koji su predstavljali oko 7000 članova KPJ, koliko ih je tada imala. Također treba istaknuti da je u to vrijeme SKOJ brojao oko 18.000 članova, među kojima je bilo oko 600 članova Partije. Kakav je posao učinila Peta konferencija dovoljno svjedoči bogati sadržaj njene rezolucije, koja je donesena nakon svestrane analize i diskusije, a u kojoj su, i po opsegu i po sadržaju, našla značajno mjesto sva ona bitna pitanja, koja obilježavaju tadašnju ekonomsko-socijalnu i političku situaciju u zemlji i u svijetu. To su u globalu ova pitanja: borba protiv rata, pitanje obrane zemlje, nacionalno pitanje i borba za nacionalnu ravnopravnost i slobode, borba protiv skupoće, pomoć žrtvama reakcije, pitanje politike u sindikatima, rad među omladinom i ženama, rad na selu, organizacione zadaće.³⁹

³⁷ Usp. literaturu u bilj. 27.

³⁸ Kao u bilj. 20.

³⁹ O radu i značenju Pete konferencije KPJ usp. brojne priloge u zborniku: Peta zemaljska konferencija KPJ. Usp. i P. Damjanović, Tito na čelu Partije, 109 i d.

Kolika je bila širina i dubina pristupa analizi tih osnovnih pitanja, vidi se jasno i po naslovima referata podnesenih na Konferenciji. Uz opsežan »Izvještaj o dosadašnjem radu i zadacima Partije«, koji je podnio Tito, podneseni su još i ovi referati: politički referat, referat o sindikalnom pitanju, o agrarno-seljačkom pitanju, o nacionalnom pitanju, o agitaciji i propagandi, o omladinskom pitanju, o radu među ženama, o radu u vojsci, o tehnicima i konspiraciji, o Narodnoj pomoći.

Ako bi trebalo najsžetije izraziti povijesno značenje koje je imala Peta konferencija, bez sumnje je dovoljno istaknuti Titovu ocjenu, koju je o njoj dao: »Na toj konferenciji ispoljilo se — ističe Tito — puno jedinstvo u redovima KPJ. Prvi put je jedna partijska konferencija u našoj zemlji, koja je imala karakter kongresa, protekla bez ikakvih trzavica, grupašenja i frakcijskih borbi. Isto tako, prvi put, poslije Vukovarskog kongresa, učestvovala je tako veliki broj delegata. Ukratko, ta konferencija je obilježila završetak jedne etape, jednog perioda konsolidacije Partije, likvidacije frakcija i grupašenja. To je konačno značilo osamostaljenje jedne revolucionarne organizacije koja se ne prekidajući, naravno, tijesne veze sa Komunističkom internacionalom oslobodila svih negativnih elemenata koji su kočili razvitak revolucionarne borbe radničke klase u Jugoslaviji.« Peta konferencija, prema riječima Vladimira Bakarića, što dopunjuju tu Titovu ocjenu, bila je »završni čin« u stvaranju revolucionarne Partije, koja je »postala najsnažnija politička snaga u staroj Jugoslaviji, koja je presudno utjecala na događaje iz 1940. i 1941. i osposobila se da odigra onu ulogu u 1941. i u toku rata koju je odigrala, tj. da pokrene narodne mase u rat za oslobođenje zemlje. Ta je snaga već bila tolika da bi se čak i da nije bilo rata vjerojatno postavilo na dnevni red pitanje zauzimanja vlasti«.40

Pitanje rata i obrane zemlje bilo je jedno od osnovnih na dnevnom redu rada Konferencije. U vezi s razmatranjem toga akutnog problema glavno je težište bilo na borbi protiv uvlačenja Jugoslavije u rat, a, dakako, usko povezano s tim, i na borbi protiv vanjskopolitičke orijentacije vlade i na borbi protiv njene unutrašnje politike, kako bi se time zapravo omogućila uspješnija borba protiv opasnosti izolacije Jugoslavije. Tito je u svom referatu ovim riječima ocrtao suštinu tadašnje međunarodne situacije i položaja Jugoslavije:

»Ovaj drugi svjetski rat, koji su započeli fašistički osvajači, na čelu sa Hitlerovom Njemačkom, koji je zapravo samo nastavak prošlog svjetskog imperijalističkog rata, mnogo je strašniji, bezobzirniji i krvaviji od prošlog imperijalističkog rata. On prouzrokuje pravu pustoš, jer se vodi ne samo na frontovima nego i u pozadini, protiv civilnog pučanstva, protiv žena, djece, staraca itd. Ovaj rat se vodi do istrebljenja i potpunog uništenja čitavih golemih gradova i sela, uništenja svega onoga što su stvorili čovječiji umovi i radne ruke. Ovaj rat se vodi radi nove podjele svijeta i potpunog porobljavanja brojnih, do sada samostalnih, malih država i naroda. [. . .] Osovinska imperijalistička klika potčinjava sve svojim ratnim ciljevima, ona ne poznaje nikakve neutralnosti malih i slabih država, ne

40 V. Bakarić, *Aktuelne teme*, Zagreb 1965, 145—146.

poštuje ničiju nezavisnost ni bilo kakva prava malih naroda. Tzv. totalitarne imperijalističke sile nameću svoju volju malim evropskim narodima drsko i brutalno. I ne samo što ih potčinjavaju ekonomski, nego im nameću i tzv. novi (totalitarni) poredak.«⁴¹

Pred Komunističkom partijom Jugoslavije stajala je jasna zadaća: borba protiv uvlačenja zemlje u rat i borba za obranu njene nezavisnosti, koja je bila neposredno ugrožena od Trećeg Reicha i fašističke Italije. Na tom pravcu Peta je konferencija jasno ukazala na potrebu pojačanih napora Partije za što šire i čvršće okupljanje progresivnih društvenih snaga u borbi protiv režima vlade Cvetković-Maček čija vanjskopolitička orijentacija dobiva sve izrazitije proosovinsko obilježje i time neposredno prijeti uvlačenjem Jugoslavije u rat. Tito je u vezi s tim istakao u svom referatu da narodi Jugoslavije »neće fašizma, neće totalitarni sistem, neće da postanu roblje njemačke i talijanske finansijske oligarhije kao što nikad nijesu htjeli da se pomire sa polukolonijalnom zavisnošću koju su im nametnule tzv. zapadne demokracije poslije prvog imperijalističkog rata«.⁴²

Komunistička partija Jugoslavije na čelu s Josipom Brozom Titom bila je potpuno spremna da preuzme veliku povijesnu zadaću koja je pred njom stajala.

SUMMARY

JOSIP BROZ TITO BECOMING LEADER OF THE COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA

The basic aim of this essay is to point to some basic moment in life struggles of Josip Broz Tito from 1928 to 1941 — the period forming in itself one closed entity: the most important characteristic of it being Tito's becoming the leader of the Communist Party of Yugoslavia (CPY) and his work on its consolidation during the years immediately preceding the fall of the Kingdom of Yugoslavia.

The author is beginning with a short review of the importance of Tito struggling against conflicts of fractionization tendencies inside the CPY (KPJ) which were driving the party towards the decline. The highest point in Tito's contribution to this struggle was his being elected the new political secretary on the Eighth Conference of the Local Committee of the Organization of CPY in Zagreb, in February 1928. The author continues with giving a short review of the years of Tito's imprisonment from 1928 to 1934, as that period was very important for his personal ideological and political development. The following stage of Tito's life is represented in his work with the emigrated leadership of CPY and later in Comintern when he was acting as the commissioner for the Yugoslav Party problems. The basic characteristics of this stage are to be found in Tito's efforts to obtain the assent of the Comintern to let the leadership of CPY re-enter

⁴¹ Kao u bilj. 19.

⁴² Isto.

the country and take the immediate lead of the communist movement which was passing a powerful crisis at the time. He succeeded in 1936. In autumn 1936 he became the organizational secretary of CPY, the fact which indubitably meant the beginning of the new stage. The following year Tito took over completely the role of the leader of CPY, and with regards to the important results achieved in that very short period that was only a logical consequence. The author concludes pointing to the basic moments of the activity of Tito on consolidating CPY in the country (strengthening the organization of CPY, liquidation of the party fractions, founding of CP of Croatia and Slovenia, the work with youth etc.), the summit of such work being in the Fifth Pan-Country Conference, held under the direct leadership of Tito in October 1940.